

СВОБОДА СЛОВА В УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА ПІД ЧАС ВІЙНИ

Навальна М. І.

*доктор філологічних наук, професор,
в.о. завідувача кафедри журналістики та мовної комунікації
Національний університет біоресурсів
та природокористування України
м. Київ, Україна*

Свобода слова – одна з демократичних свобод, визначених Конституцією України. Вона передбачає висловлення незалежних поглядів та переконань як в усній, так і в письмовій формі; є ознакою не корумпованого суспільства. Свободу слова в Україні захищають 110 нормативно-правових документи: Закони, укази Президента, постанови Кабінету Міністрів України. Відповідно до норм міжнародного права, обмеження на свободу слова повинні відповідати трьом умовам: вони повинні строго узгоджуватись з законом, мати праведну мету і повинні бути необхідними і адекватними для досягнення цієї мети.

Свобода слова – це право індивіда вільно та публічно викладати свої думки, будь-яку інформацію у формі слів – вимовлених, письмових або друкованих; свобода масмедіа – це право або можливість вільно засновувати, видавати, редагувати, читати, розповсюджувати засоби масової інформації на свій вибір, володіти, користуватися ними та публікуватися в них.

Головними ризиками, які можуть становити ризики для свободи слова в Україні, є втрата територій, економічні проблеми та перебудова медійного простору.

Експерти Інституту масової інформації у 2022 році зафіксували 567 порушень свободи слова в Україні, 470 з них вчинила Росія внаслідок повномасштабного вторгнення в Україну. Основними російськими злочинами проти свободи слова на території України стали вбивства, викрадення, обстріли та поранення журналістів, кіберзлочини, обстріли телевеж, погрози, напади на редакції медіа, вимкнення українського мовлення тощо [2].

Основними порушеннями від рук українців стали перешкоджання журналістській діяльності, обмеження доступу до публічної інформації, кіберзлочини та вимкнення трьох телеканалів з цифрового мовлення [2].

Під час повномасштабного вторгнення журналістика в Україні опинилась, мабуть, в найскладнішій ситуації за весь час незалежності. Сотні різних видань припинили існування, українські журналісти загинули під час роботи, безліч медійників доєдналася до лав ЗСУ і ще безліч поїхала за кордон. У країні діє воєнний стан, впроваджена воєнна цензура, і всі інформаційні ресурси, які належать державі, транслюють переважно офіційні позиції представників влади.

З початку війни Президент України Володимир Зеленський підписав укази про реалізацію єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану [7; 8]. Згідно з ними, ключові національні телеканали – три олігархічні медіахолдинги «1+1 Media», «Starlight Media» та «Inter Media Group», а також Суспільне телебачення і телеканал Верховної Ради України «Рада», – мають працювати на єдиний телемарафон. Ці документи назвали інформаційну політику «питанням національної безпеки», а марафон – «єдиною інформаційною платформою стратегічної комунікації». Тобто марафон став, за задумом держави, засобом ведення інформаційної війни, а журналісти – її офіцерами.

Проте, якщо на початку війни єдиний марафон дійсно працював в інтересах громадян, коли російська армія намагалася взяти Київ, то за рік багато чого змінилось. Марафон перетворився на парад офіційних звернень та символічні обговорення, що не відповідають на більшість запитань, які ставлять щодня громадяни [9].

З початком вторгнення більшість топчиновників України віддають перевагу спілкуванню з аудиторіями в Європі, Штатах, Канаді чи інших державах, а не у власній країні. Причина банальна: від успішного спілкування з цими країнами залежить підтримка України зброєю, гуманітарною допомогою, тренуванням військових, грошима на проекти відбудови, а також допомога біженцям та багато чого ще.

Проте влада не просто віддає перевагу іноземній пресі – вона взагалі не приділяє уваги національній чи тим більше локальній пресі, ніби це щось неважливе. Тим часом у мільйонів українців накопичується все більше питань щодо корупціонерів, колаборантів, мобілізації (та демобілізації) та планів керівництва країни на майбутнє. У споживачів інформації наростає природне незадоволення [9].

З початку вторгнення Міністерство оборони видало представникам преси зі всього світу близько 15 тисяч акредитацій. Але після того, як ЗСУ деокупували Херсон, ситуація різко змінилася: між воєнним командуванням та журналістами почався відкритий конфлікт. У кількох журналістів забрали акредитації нібито за те, що вони опинилися у звільненому Херсоні «незаконно» вже на наступний день після того, як у місто зайшла армія. З того часу почалися перемовини

між Офісом президента, командуванням Збройних Сил України, Міноборони і пресою щодо необхідності зміни правил отримання акредитації.

Збройні Сили України припинили дію усіх виданих раніше акредитацій, і кожен журналіст мав проходити процес акредитації заново кожні пів року.

Маніпуляції з акредитаціями, допити журналістів і введення зонувannya та ручного керування вже призвело до відтоку репортерів закордонних видань з України та до критичного зменшення публікацій про війну в міжнародній пресі. Створення проблем для медійників ніколи не допомагало покращенню інформаційного поля [9].

Свобода слова перебуває під суттєвою загрозою.

В Україні вже давно йдуть дві війни. Одна проти Росії і російського колоніалізму. Друга – війна за демократію, яка почалася з незалежності і з того часу потерпає від великих викликів.

Журналістика переживає важкі часи, бо влада намагається звести роботу медійників до «меседжів», які мають дійти до тих чи тих політиків, тих чи тих груп суспільства або країн.

У таких випадках медіа перестають служити суспільству, і у відповідь суспільство переходить в паралельну реальність, де обговорюються масові повістки, відсутність ротації, корупція і багато важких процесів, які майже не мають представлення у медіа. У спробах контролювати суспільну думку й «інформаційний фронт», щоб виграти війну, держава має шанс програти суспільство [9].

В Україні побільшало контролю за телевізійним простором – і у цифрі, і у кабелі. Відключення з цифрового мовлення трьох опозиційних телеканалів без адекватних пояснень є абсолютно неприйнятним. А Єдиний телемарафон, що був позитивним явищем на початку війни, повністю контролюється державою в ручному режимі. З одного боку, наявність такого єдиного голосу – це добре, а з іншого – якась інформація не потрапляє до споживача і він починає шукати інші джерела, зокрема ті, що розповсюджують дезінформацію і завдають шкоди. Але в телемарафоні є проблеми з додержанням стандартів журналістики і не завжди в ньому надають перевірену інформацію. Тож свобода слова є, якщо це не протирічить законодавству і не несе загрозу національній безпеці. Але при цьому є звуження плюралізму саме у телевізійному просторі [4].

Журналісти оцінюють стан свободи слова в Україні у 2023 році у 6,4 бала за 10-бальною шкалою, де 1 – дуже погано, а 10 – дуже добре.

Водночас значна частина опитаних медійників після 24 лютого 2022 року стикалася у своїй діяльності з порушеннями права на

свободу слова та інформації. Найчастіше журналісти заявляли про відмову посадових осіб у наданні суспільно важливої інформації (51% опитаних), цензурування готових матеріалів або заборону оприлюднення певної інформації (22%) та відмови в акредитації (17%) [1].

Література

1. Виклики для свободи слова та журналістів в умовах війни: соціологічне дослідження URU: <https://zmina.ua/event/15127/>.

2. ІМІ: 43% журналістів вважають, що стан свободи слова в Україні погіршився URU: <https://detector.media/infospace/article/207846/2023-02-09-imi-43-zhurnalistiv-vvazhayut-shcho-stan-svobody-slova-v-ukraini-pogirshyvsya/>.

3. Інститут масової інформації URU: <https://imi.org.ua/>.

4. Медіаексперти оцінили загрозу свободі слова під час війни URU: <https://glavcom.ua/country/society/mediaeksperti-otsinili-zahrozu-svobodi-slova-pid-chas-vijni-901528.html>.

5. Під час війни зберігається свобода слова в Україні, але єдиний марафон треба припинити – опитування журналістів URU: <https://zmina.ua/event/15127/>.

6. Свобода слова в Україні: сучасні виклики та загрози URU: <https://www.ukrinform.ua/rubric-preshall/3703721-svoboda-slova-v-ukraini-sucasni-vikliki-ta-zagrozi.html>.

7. Указ Президента України №151/2022 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Про нейтралізацію загроз інформаційній безпеці держави» 2022. URU: <https://www.president.gov.ua/documents/1512022-41757>.

8. Указ Президента України №152/2022 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану» 2022. URU: <https://www.president.gov.ua/documents/152202241761?fbclid=IwAR0C-HehSa0M5SFf0sEilWMQdkFqIPIQZo39VNsvTxc6rdhd7WfMI4MUQk>

9. Чи погіршився стан свободи слова в Україні під час повномасштабного вторгнення? Колонка головної редакторки Заборони Катерини Сергачкової URU: <https://zaborona.com/chy-pogirshyvsya-stan-svobody-slova-v-ukrayini/>